

Esa Sironen & Heikki Roiko-Jokela

Urheilu – sodan kaksoisveli? (ref.)

”Urheilun alkuperä on leikki”, Suomen Olympiakomitean puheenjohtaja Risto Nieminen pohjusti puheenvuoroaan ”Kallis urheilu” -seminaarissa Jyväskylässä marraskuussa 2013.¹

Liikuntatieteellisen tiedekunnan käytävältä, sinne museoidusta ”Tahko” Pihkalan työhuonevitriinistä oltiin saliin asti kuulevinaan syvä huokaisu. Se tuli ”Tahkon” suojeluskuntapuseron sisältä, eikä syyttä. Oltiin urheilun peruskysymysten äärellä.

Leikit on alan sosiologian klassikossa² jaettu neljään luokkaan: kilpailuun, jäljittelyyn, huimaukseen ja sattumalla leikittelyyn. Eläimillä on havaittu kilpailua ja jopa jäljittelyä. Eivätkä ainoastaan saukot laskettele mäkeä ilokseen. Myös urbaanit varikset voivat harrastaa hauskoja huimausleikkejä.³

Leikit sattumalla, kuten keskenkasvuisten poikien rahanheitto, puolisyntillinen teikkaaminen,⁴ sen sijaan erottaa homo sapiensin omaksi erityiseksi lajikseen. Muut eläimet eivät uhkapeleihin ole tietävästi ryhtyneet.

Tanskalainen urheilusosiologi Henning Eichberg on tutkaillut yhtä kilpailun muotoa, vetämisleikkejä, eri kulttuureissa.⁵ Inuiittien hassunkuriset kilpailut, kuten suupielen tai takapuolen veto, liittyivät arktisten metsästäjä-keräilijöiden perinteiseen naurukulttuuriin. Tavoitteena oli saada aikaan yhteiset

makeat naurut. Muinaisten viikinkien köydenveto osana heidän kunniaan sidottua soturikulttuuriaan saattoi puolestaan tietää asetelmasta riippuen voit-tajan tai häviäjän kuolemaa.

Leikillä ei siis ole niinkään ”olemusta”, kuten Jean-Paul Sartre asian filoso-fisin käsittein ilmaisisi, vaan ”olemassaolo”.⁶

Eichbergin sanoin, kuten hän kulttuurihistoriallisen vertailunsa päättää: ”meidän tulisi analysoida leikkiä ja liikettä alati muuttuvissa, sisäisesti ristiriitaisissa figuraatioissaan ja konteksteissaan”.⁷

Yksi leikin ja liikkeen konteksteista on ollut sota. Jos uskomme ”Tahko” Pihkalaa, urheilun alkuperää ei ole etsittävä niinkään leikistä vaan sodasta ja saalistuksesta, joihin urheilu ihmistä valmensi. Pihkalan päättelyjen mukaan urheilu ”*synyi* ihmiskumme varhaisessa menneisyydessä, jolloin taiste-lunomaisilla liikkumatehtävillä, kuten juoksemisella, esteitten ylittämällä eli hyppäämisellä, iskemisellä paljain nyrkein tai nuijaa käyttäen” oli ratkaiseva merkitys, olipa kysymys ”ravinnon hankkimisesta tai vihollisen torjumisesta”.⁸

Pihkalan sukupolven suomalaisille urheilujohtajille ja teoreetikoille ei ollut epäselvää, mistä suunnasta vihollisen uhkaa voimistelun, murtomaahiihdon ja pesäpallon avulla torjuttiin. Tätä kontekstia tarkennettiin vastikään helmi-kuussa 2014 Lahden historiapäivillä,⁹ jossa aiheesta pidettyjä esitelmiä julkai-semme ohessa.

Jouko Kokkonen pohtii urheiluhengen merkitystä suomalaisten sodankäyn-nissä ja *Antti Arponen* kartoittaa viime sodissa kaatuneiden urheilijoiden mää-rää ja kohtaloita. *Anssi Halmesvirta* puolestaan nostaa pohdinnassaan esiin kysymyksen ”urheilullisten” ja ”taiteellisten” sotilaiden psyyken kestämisestä sodan oloissa. Talvisodassahan ei tiettävästi ollut ”tärähtäneitä” urheilijoita, taiteellisesti lahjakkaita sotilaita sen sijaan useita.

Todistaako tämäkin sitä, että sodan ja urheilun logiikat ovat läheistä sukua keskenään? Taiteen edellyttämä tai tuottama psyykkinen herkkyys olisi puo-lestaan ristiriidassa näiden molempien kanssa.

Yksi tunnetuimpia talvisodassa psyykkisesti vammautuneita oli säveltäjä, kersantti Jaakko Linjama, myöhempi Helsingin 1952 olympialaisten hymni-kilpailun voittaja.¹⁰

Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittamasta *Ruma sota* -teoksesta puoles-taan selviää, keitä olivat ne kolme suomalaista eturivin kirjailijaa, joiden epäil-lään tai tiedetään viime sodissa vahingoittaneen itseään käteen ampumalla.¹¹

Urheilun tehopyrkimys

Leikissä on sen sisäiseen koodiin kirjoitettuna elementti, joka painollaan enemmän tai myöhemmin vie yli pelkän leikin rajojen. Tämä elementti on kilpailu. Tai ”Tahko” Pihkalan sanoin: ”tehopyrkimys”.

Mutta kuinka mahtoi Pihkalan lukulaseihin sattua lähes unohduksiin painunut ranskalainen 1800-luvun sosiologi Gabriel Tarde, jota Pihkala ohimennen yhden lauseen verran siteeraa: ”yhteiskunta, se on jäljittelyä”.¹² Kuten Pihkala oivaltaa, tämä oivallus osuu urheiluun, sen ytimeen. Sotshin tuoreiden talviolympialaisten menestys tuotti taas uusia tutkapareja, suksisankareita ja lumitaitureita, jotka alkavat ottaa mittaa itsestään ja toisistaan.

Näin syntyy aivan erityinen kilpailun laji, ”jäljittelevä kilpailu”,¹³ joka on kaikkea muuta kuin viatonta ja vaaratonta.

Koiranpennut saattavat otella niille heitetystä kepeistä verissä päin. Totiseen mittelöön virittyneet urheilijat ottavat ”tehopyrkimyksen” harmaalla alueella tietoisia, totaalisia, uhkapelinomaisia riskejä.

Sovittujen sääntöjen rikkomista voi pitää leikin ja urheilun rappioilmiönä. Urheilun ”totalisoitumisen”¹⁴ myötä, liikuntasosiologian emeritusprofessorin Kalevi Heinilän termiä käyttäksemme, sääntöjen kiertämisestä voi kehittyä suoranainen toimintakulttuuri.

Eikä siinä vielä kyllin. Entinen hiihtovalmentaja Kari-Pekka Kyrö liittää kansainvälisen huippu-urheilun lopulta sotateoreetikko Carl von Clausewitzin klassiseen teokseen *Sodankäynnistä* (1832). Siinä von Clausewitz tunnetusti kiteytti sodan sisäisen logiikan seuraavasti: ”Kumpikin osapuoli pakottaa toisen toimimaan siten, että syntyy vastavuoroisuus, joka oman luonteensa takia pakostakin vie äärimmäisyyteen.”¹⁵

Tämän ajatuksen Kyrö muutta mutkitta siirtää nykyiseen huippu-urheiluun.

Niinpä urheilun äärimmäisyyksiä suitsimaan on luotu erilaisia itsesääteilyn järjestelmiä. Myös juhlapuheissa ja julistuksissa tuon tuosta vaaditaan paluuta urheilun alkuperäiseen henkeen, rehtiin leikkiin.

Kuinka kauas pitäisi palata, jotta löytäisimme urheiluhengen tärvelymättömänä? Samassa *Suomen urheiluhistoriallisen vuosikirjan* niteessä, jossa Kyrö kirjasi jäätävät teesinä, historioitsija Erkki Vettenniemi lainasi silminnäkijää, joka on kertonut nuoren Pihkalan koululaiskilpailuissa ennen suoritustaan ahmiineen ”posket pullollaan sokeria”.¹⁶

Tästä havainnosta voi tehdä päätelmiä ja kysyä, onko siinä kuvattu jo vahvasti idullaan ollut ”dopingmentaliteetti”, nykytermiä käyttäen. Suorituskyvyn ”keinotekoinen parantaminen” on valettu kaiken kilvoittelun peruskiveen. Puhtaan urheilun paratiisia ei siten ole olemassa, kuten Vettenniemi väittää polemiikissaan Heinilän kanssa.¹⁷

Citius – altius – fortius, tai Pihkalan sanoin: pyrkimys ”vauhtiin, lentoon ja tehoon”,¹⁸ on Kullervon miekka, kaksiteräinen, kysymysmerkki. Sisältääkö urheilu oman medikaalisen turmionsa siemenen, johon mitkään kasvua koulivat Wadat eivät ylety? Pitääkö meidän kehittää urheilun tehopyrkimykselle aikaamme vastaava uusi tutkimuksen ja tarkastelun paradigma?¹⁹

Ruumiin muokkausta

Paavo Nurmi ”tiesi että olemassaolo on ennen olemusta”, kirjailija Juha Seppälä kiteytti satiirisessa *Suomen historiassaan*.²⁰ Se tarkoittaa, että Nurmi ei luottanut luontaisiin kykyihin, urheilijan amatöörisäännöissä määriteltyyn olemukseen, vaan tiesi saavansa etumatkaa kanssakilpailijoihinsa ammattimaisen tehovalmennuksen avulla.

Nurmi eli aikakaudella, jolloin ”ruumiista on tullut moderni”. Tällaista ilmaisuä käytti Thomas Ziehe, Jyväskylän yliopiston Kasvatustieteellisen tiedekunnan taannoinen kunniatohtori, kuvatessaan ruumiin sivilisatorista vapautumista perinteiden, säädyn ja yhteiskuntaluokan kankeista kaavoista. Ruumis ei enää edusta sosiaalista asemaa, vaan sillä saatettiin nyt ilmaista subjektiivisia merkityksiä.²¹ Ruumis ei ole Luojan tai luonnon luoma, ihmisen elinikäinen kohtalo, vaan sitä voidaan ja sitä tuleekin muokata.

Tässä vuosikirjassa *Aarni Virtanen* ja *Heikki Roiko-Jokela* tarkastelevat urheilujohtaja Kustaa Emil Levälahtea yhden tällaisen muokkausvelvoitteen käytännön esimerkkinä. Tavoitteena oli urheilullisesti maanpuolustushenkinen ”sotilaallinen mies” – käyttäksämme psykohistorian nimitystä tälle viime vuosisadan kulkuun syvät jälkensä jättäneestä ihmistyyppistä, joka rakensi itselleen panssarin sisäistä tunnekaaosta ja kansakunnan yhtenäisyyttä uhkaavia ilmiöitä vastaan.²²

Sotshin olympialaisten jälkeen sille tuntui jälleen syntyvän tilausta.²³

Aino Sarje jäljittää ruumiinmuokkauksen yleistymistä Suomessa ja löytää siinä kaksi kilpailevaa koulukuntaa tai juurta. Toinen niistä suuntautui

voimisteluun, toinen voimailuun. Voimistelu sai erävoiton, mutta onko tuuli kääntynyt naistenkin otettua käyttöönsä kuntosalien voimaharjoitteet ja kasvattaessa lihaksia?

Johanna Laakkonen puolestaan nostaa esiin suomalaisen rytmisen naisvoimistelun unohdetun muuttolinnun, voimistelupedagogi Marianne Pontanin, jonka pyrkimykset voimistelun ja tanssin välisten rajojen ylittämiseen vaikuttivat rohkaisevasti muun muassa Hilma Jalkaseen ja hänen kauttaan uuteen suomalaiseen naisvoimisteluun.²⁴ Näidenkin vaikutteiden kansainvälisessä, transnationaalissa ketjussa ruumiistamme ja ruumiinkuvastamme on muokattu modernia, tällä kertaa sukupuolitettuna.

Heikki Savolainen nojapuittensa äärellä Syvärillä touku-
kuussa 1942. (SA-kuva)

Väärin muistettu?

Kolmanneksi teemaksi tämänkertaiseen vuosikirjaan karttui muistaminen urheilussa. Muistitieto on viime vuosina noussut merkittävään rooliin historian ja etnologian tutkimuksessa. Sen avulla voidaan tavoittaa ja ymmärtää tutkimuskohteena olevien ihmisten ja yhteisöjen omaa, omin ehdoin syntynyttä historiaa.²⁵

Johanna Kulmala lähetti tekstin, jossa hän muistelee retkiään Zátopekin pariskunnan jäljillä niin Prahassa, Turussa kuin Johannes Virolaisen sinisten muistivihkojen äärellä. Kirjoittajan omien tekemisten ja tuntemusten kirjaaminen mukaan tutkimusaineistoksi tuo mieleen ne raikkaat oivallukset, joita taidehistorioitsija Anna Kortelaisen *Virginie!* taannoin lukijoilleen välitti.²⁶ Että näinkin saa tehdä ja kykyjään kehittää erilaisin kirjallisin tekniikoin.

Tutkija voi käyttää kaunokirjallisuutta paitsi aineistona myös erilaisten maailman hahmottamis- ja kirjoittamistapojen aarreaittana.

Runoilija on tutkijan toveri.²⁷

Erkki Vettenniemi on aikaisemmissa vuosikirjoissamme ruotinnut kirjailijoiden Maiju Lassilan (2004) ja Pentti Haanpään (2005) teoksia syvällisinä ja vakavasti otettavina urheiluhistoriallisina teksteinä. Nyt on vuorossa nykykirjailija Miika Nousiaisen juoksu- ja valmennusromaani, jonka päähenkilön väärinmuistamisen ansoja pyritään tunnistamaan ja laukaisemaan. ”Voiko fiktio olla väärässä”, Vettenniemi kysyy monimielisesti jo tutuksi käyneessä haastajan roolissaan sorrettujen urheilijoiden äänenä.

Myös *Leena Laine* on palannut muisteluun, tarkemmin sanottuna pitkien ja monipolvisten järjestömuistojensa pariin. Kun *Heikki Roiko-Jokela* valottaa artikkelissaan Liikuntatieteellisen Seuran 1920- ja 1930-lukujen tavoitteita muokata urheilijasta isänmaan puolustaja, rotunsa muotovalio ja kansakunnan identiteetin vahvistaja, Laine rakentaa urheiluhistorian akateemisen tutkimuksen kaarta ja älyllisiä resursseja Pohjoismaissa 1970-luvulta tähän päivään.

Kirjoittajan oma toivottu tutkijan tulevaisuuden näky on Laineella sama kuin Laakkosella: ”transnationaalisuus”. Tai Laineen omin sanoin: ”ideat ja aatteet ovat tuontitavaraa ja globaalia omaisuutta”. Tätä suomalaisen tutkimuksen ja urheilupuheen kansainvälistymistä on meidänkin vuosikirjassamme pyritty edistämään saattamalla omalle kielelle muutamia merkittäviksi

katsottuja puheenvuoroja (Arne Ljungqvist, Henning Eichberg, Gertrud Pfister, Alan Bairner, Torbjörn Andersson, Leif Yttergren, Irina Novikova). Se, kuinka paljon niitä siteerataan ja käytetään hyväksi, kertoo valintojen onnistumisesta.

Kansainvälisestä paikalliseen

”Glokalisaatio” on uudenkarhea käsite, jolla viitataan globaalin ja paikallisen keskinäiseen vuorovaikutukseen. Sen avulla *Hannu Itkonen*, *Arto Nevala* ja *Richard Giulianotti* tulkitsevat sosiologisesti suomalaisten naisjalkapalloilijoiden liikkuvuutta 1970-luvulta lähtien.

Lauri J. S. Kaira on puolestaan tutkinut kilpapurjehdusta paikallisena ilmiönä Turussa 1800-luvun lopulta sotien jälkeiseen aikaan. Artikkelin vanavedessä, yli kieli- ja luokkarajojen palaudumme urheiluhistorian syntysijoille, maamme tai pitäisikö sanoa vesistöjemme aristokraattisimpaan, perinteikkäimpään lajiin.

Suomen Urheilumuseon rinnalle on maahamme syntynyt koko joukko tietyille lajille tai liikuntapaikalle omistautuneita erikoismuseoita, joita hoidetaan osaksi vakaan ammatillisin, osaksi innokkain vapaaehtoisin voimin.

Niinpä pyysimme katsausosastoon *Riitta Forsmania*, *Teuvo Valtosta* ja *Juha Erolaa* esittelemään urheilun erityismuseoiden kenttää ja omia museoitaan. Kenttä on kirjava, mutta tyyppillistä on reipas alkurynnistys ja talkoohenki. Ennen pitkää amatöörivoimin esillä pidettyjä kokoelmia koskettaa kuitenkin sama ongelma kuin urheiluseuroja: kuinka taata jatkuvuus ja uusien ylisukupolvisten voimien mukaantulo.

Lajilleen ja paikkakunnalleen nämä museot ovat merkittäviä niin matkailun, viihtymisen, lajikulttuurin kuin paikallisen identiteetin kannalta. Ne luovat muistin paikkoina historiallista jatkuvuutta. Hallin kattoon voidaan nostaa pelipaitoja ja lasivitriini virittää seinälle vanhojen valokuvien ja liikuntavälineiden suojaksi.

Varsinkin esineissä uinuu erityistä muistivoimaa, joka herää henkiin, kun tiedetään, kuka on kyseistä esinettä käyttänyt ja millaisia vaiheita se on kokenut.²⁸ Niin syntyy urheilun aineetonta historiaa, tarinoita, elävää paikallisuutta.²⁹ Urheiluun on sisään rakennettuna taipumus pelkistää suorituspaikat globaaliksi, neutraalin tasalaatuiseksi *eurosport*-tilaksi, ”paikattomiksi paikoik-

si” vailla historiallista, kokemuksellista aikaa. Kuitenkin, paikkahistorioitsija Eduard Relphin mukaan: ”Ihmisenä oleminen tarkoittaa elämistä maailmassa, joka on täynnä merkityksellisiä paikkoja.”³⁰

Tämän päivän urheiluhistoria koostuu museoiden, tarinoiden ja erilaisten tutkimuksellisten lähestymistapojen, metodien ja tieteenalojen kirjosta, kuten tämäkin vuosikirja osoittaa. Se on rikkaus.

Käsillä olevalla kaksoisvuosikirjalla Suomen urheiluhistoriallinen seura juhlistaa lippulaivansa 20-vuotista taivalta. Seuran ensimmäinen vuosikirja näki päivänvalon vuonna 1994 Joensuussa Arto Nevalan toimittamana. Hankkeen taustalla vaikutti professori Antero Heikkinen, ja tavoitteena oli ”antaa mahdollisimman moniulotteinen kuva liikuntahistorian harrastuksesta ja tutkimuksesta”.

Niteeseen kirjoittivat muun muassa Kustaa H.J. Vilkuna, Henrik Meinander, Heikki Klemola ja Seppo Hentilä. Vaan mistä kertoo se, että ensimmäisellä ja nyt julkaistavalla vuosikirjalla on kuusi yhteistä kirjoittajaa?

Viitteet

- 1 Katso tarkemmin ”Liikunnan kevyttä ja vakavaa” tämän kirjan katsaukset-osastossa.
- 2 Roger Caillois, *Man, Play and Games*. The Free Press of Glencoe, Inc. 1961. Caillois kehitti ranskalaisten kollegojensa kanssa niin sanottua pyhän sosiologiaa, joka avaa kiintoisia näkökulmia myös urheiluun.
- 3 ”Varis laskettelijana”, *Helsingin Sanomat* 7.1.2008. Birgit Degerlund-Mähönen kirjoitti: ”Ajattelin, että se oli jotenkin sairas tai vioittunut ja sen tähden liukui omituisesti alas. Mutta alhaalla varis keräsi arvokkaasti siipensä ojennukseen ja lähti vaappuen taapertamaan takaisin ylös. Kasan päälle päästyään se alkoi taas räpiköidä ja sai aikaan irrallisen lumipallon ja lasi pallon perässä alas. Siinä vaiheessa tajusin, että varishan laskee mäkeä! Kun se kolmannen kerran kiipesi kasan päälle ja tuli leikkien alas, olin pakahtua ilosta [...]”
- 4 Martti Silvennoinen, ”Pyhän häpäiseminen”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 1994*, 182–186.

- 5 Henning Eichberg, ”Universaalia leikkiä vai modernia urheilua? Kiistakapulana vetämisleikit”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2001–02*, 167–189.
- 6 Juha Seppälä (*Suomen historia*. WSOY 1998, 19) on piirtänyt urheilijaelämäkerran Sartren eksistentiaalismin hengessä: ”Paavo Nurmi heitettiin Turkuun Jarrurinkadulle. Hän ei hymyillyt koskaan. Hän juoksi ympäri rataa mutta ei saanut itseään kiinni. Paavo Nurmi tiesi että olemassaolo on ennen olemusta. Hän teki rahaa ja piti ikävää. Vanhana miehenä hän itki juosten kustua elämäänsä. Paavo Nurmelle helvetti olivat nuo toiset.”
- 7 Eichberg, ema. 189.
- 8 *Tahkon latu. Tahko Pihkala eilen ja tänään*. Toim. Heikki Klemola. LTS, Helsinki 1962, 23. Tämä Pihkalan juhlakirjaksi koottu esitys on edelleen se teos, johon ensimmäisenä tartutaan, kun Pihkalan omiin sanoihin halutaan tutustua. Itseään toistavana sekalaisena sitaattikokoelmana teos on ollut karhunpalvelus kohteelleen, tulppana ymmärtää, mitä Pihkala itse asiassa (milloinkin) ajatteli.
- 9 <http://www.suomalaisethistoriapaivat.fi/ohjelma>
- 10 Pirkko Randell, *Isäni Jaakko Linjama – säveltäjänä suurperheessä*. Mediapinta 2009.
- 11 Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga Publishing, Helsinki 2008. Kyseessä on käypä tietokilpailukysymys, joten emme paljasta tässä noiden kirjailijoiden nimiä.
- 12 *Tahkon latu*, emt., 97.
- 13 Tarden jäljissä René Girard on luonut teorian, jossa inhimillinen kulttuuri pyritään selittämään ”jäljittelevän halun” avulla. Tätä halua ei herätä halun kohde, vaan toinen samaa kohdetta haluava. Ks. Girard, *Väkivalta ja pyhä*. (Suom. Olli Sinivaara). Tutkijaliitto, Helsinki 2004.
- 14 Kalevi Heinilä, ”Notes on the Inter-Group Conflicts in International Sport”, teoksessa Eric Dunning (toim.), *The Sociology of Sport*. London: Frank Cass. 1971.
- 15 Kari-Pekka Kyrö siteeraa von Clausewitzia artikkelissaan ”Voittamisen logiikka”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2011*, 189.
- 16 Erkki Vettenniemi, ”Mitä Tahko olisi sanonut talvella 2001?”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2011*, 199.
- 17 Erkki Vettenniemi, ”Paradise (Totally) Lost. Kalevi Heinilä’s Totalization Theory Revisited”, <http://idrottsforum.org/articles/vettenniemi/vettenniemi100901.html>
- 18 *Tahkon latu* emt., 94.
- 19 Tätä näkökulmaa on vuosikirjassamme pitänyt esillä Erkki Vettenniemi muun muassa edellä mainitussa ”Mitä Tahko olisi sanonut” -artikkelissaan, ks. viite 12. Myös Kalevi Römpötti asetui vallitsevien näkemysten kanssa vastahankaan: ”Doping – elämää suurempi asia?”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2001–02*, 197–203.
- 20 Ks. viite 6.
- 21 Thomas Ziehe, ”Kuinka ruumiista on tullut moderni?”, *Urheilukirja*. (Toim. Esa Sironen, Arto Tiihonen & Soile Veijola). Vastapaino, Tampere 1992, 277–289.
- 22 Alan klassikko lienee Klaus Theweleitin *Männerphantasien* (1977, 1918), jonka teemoja on Suomessa kehitellyt Juha Siitola ja vuosikirjassamme Ilkka Levä artikkelissaan ”Me elämme sittenkin!": Suomen Suurkisat 1947 valkoisen hallinnan rituaalisena palauttamisena”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 1999*, 109–128, sekä Kalevi

- Heinilä -polemiikissaan ”Kansallisen urheilun kipupiste”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2001–02*, 205–208.
- 23 Sotshin olympialaiset helmikuussa 2014 ja sen jälkeinen Itä-Ukrainan kriisi avaavat uudelleen kysymyksen urheilun ja politiikan suhteesta, ja nimenomaan sotaan ja sen uhkaan liittyen. Merkittävien poliittisten johtajien poisjäänti kisoista saatetaan kokea isäntien taholta henkilökohtaisena, narsistisena, nationalistisena loukkauksena. Niinpä, jos juhlapuheiden tapaan politiikka halutaan pitää erillään urheilusta, urheilujohtajat ja poliittiset päättäjät sopikoot keskenään, että poliitikkojen ei ole syytä tulla urheilukisoihin, vaan hoitaa tehtävänsä ja siihen liittyvä yhteydenpitonsa muilla, asiallisilla, vähemmän latautuneilla foorumeilla.
- 24 Arja Jalkanen-Meyer, ”Mummi ja minä: Hilma Jalkasen jäljillä”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2009*, 13–28. Aino Sarje, ”Hilma Jalkanen suomalaisen naisvoimistelun kehittäjänä”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2011*, 37–56.
- 25 *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006. Ks. myös Leena Laineen katsaus ”Museot, järjestöt ja arkistot kohtasivat”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2009*, 189–195.
- 26 Anna Kortelainen, *Virginie!: Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina*. Tammi, Helsinki 2002.
- 27 Aristoteleen *Runousopissa* historioitsijan tehtäväksi asetetaan kertoa mitä on tapahtunut. Runoilija puolestaan kuvaa mitä tietystä tilanteesta saattaisi tapahtua. ”Runous on tästä syystä filosofisempaa ja vakavampaa kuin historia, sillä sen kohteena ovat yleiset totuudet” (emt., suom. Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki 1994, 31). Tähän voisi lisätä, että faktojaan, tilastojaan tulkitessaan tutkija muuttuu samalla väistämättä aristoteeliseksi runoilijaksi, todennäköisyyksien ja välttämättömyyksien pohtijaksi. Mutta edelleen pätee: ”Parhaimmillaan sanonta on selkeää olematta arkista” (emt., 59).
- 28 Elina Kallio, ”Helsingin kaupunginmuseon liikuttavat esineet”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2009*, 41–47.
- 29 Jari Harju, ”Unohtumattomat urheilupaikat”, *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2009*, 29–40.
- 30 Siteerattu artikkelissa Esa Sironen & Pekka Kärkkäinen, ”Köyhän miehen urheilumuseo”, *Urheilu ja historia*. (Toim. Vesa Vares) Turun Historiallinen Arkisto 51, 1997, 367-391, viite 27.